

KARLOFÇA ANTLAŞMASI'NA DOĞRU MACARİSTAN'IN SİYASİ VE SOSYAL VAZİYETİ İZİNDE İKİ OSMANLI VESİKASI

Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ*

Özet: XVII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya yönelik perspektifinde ciddi değişimlere sahne olmuştur. Bilhassa tarihi Macar topraklarının tanıklık ettiği bu süreçte dönemin siyasi yapısı yeniden belirlenmiştir. Dabası siyasi ve kültürel beklentileri açısından özsel farklılıklar barındıran doğu ve batı medeniyeti arasındaki politik dengenin ne denli kırılan olduğu açıkça görülmüştür.

Arşivlerinin sunduğu yeni veriler söz konusu bu değişimlere daha titiz bir şekilde eğilmeyi mümkün kılmaktadır. Özellikle kaynaklar arası sentezin mümkün merteye sağlanması ile döneme ilişkin güç dengeleri ve yerel hâkimiyetlerin imparatorluk politikalarındaki belirleyici yönü daha iyi fark edilebilmekte; Erdel Hükümdarlığı ve Erdel toplumunun Osmanlı dış politikasında hâiz olduğu önem ayrıca anlaşılmaktadır.

Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde muhafaza edilen ve 1687 senesine tarihlenen iki Osmanlı vesikası çalışmaya temel oluşturmakta, böylelikle Bâb-ı Âlî'nin 1683 Vıyana bozgunundan sonra maruz kaldığı askeri gerileme süreci içinde Erdel politikası takip edilebilmektedir. Bu çerçevede incelemede XVII. yüzyılın sonu itibarıyla Erdel Hükümdarlığı'nın Hıristiyan dünyadaki konumu ve Erdel toplumunun beklentileri ile değişen askeri ve siyasi şartlar neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bölge politikası yansıtılmaya çalışılmıştır. İlaveten, bilimsel karşılaştırmanın sağlanarak objektif sonuçlara ulaşılması maksadıyla doğu ve batı arşiv belgelerine yer verilmesi ihmal edilmemeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Imre Thököly, Mihály Apafi, Erdel Toplum, Karlofça, Osmanlılar, Kutsal İttifak

Two Ottoman Documents in the Wake of Political and Social Situation of Hungary towards the Treaty of Karlowitz

Abstract: XVII. century witnesses serious transformations in the western-oriented perspective of the Ottoman Empire. In this process which especially was testified in historical Hungarian territories, political structure of the era was redefined. Moreover it was clearly seen how balance was fragile between the eastern and western civilizations which contained fundamental differences in terms of political and cultural expectations.

* Yrd. Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi, E-posta: cagataycapraz@gmail.com.

Recent information offered by archives makes it possible to survey the mentioned transformations more meticulously. Particularly by ensuring synthesis as much as possible between the sources, power balances for the period and decisive features of local governments in imperial policies can be figured out in a better way. In addition, the importance of Principality of Transylvania and Transylvanian society in Ottoman foreign policy can be easily understood.

Two ottoman records provide a basis to this study, which are preserved in Nuruosmaniye Manuscript Library [Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi] and pertain to 1687. Thus, in the process of military decline after the defeat of Vienna in 1683, the Sublime Porte's Transylvania policy can be monitored. In this context, in the study, the regional policy of the Ottoman Empire as a result of the changing military and political conditions coming after the position of Principality of Transylvania in the Christian world by the end of the XVII. century and the expectations of Transylvanian society, was reflected. Moreover, we tried not to neglect archive documents of the East and West in order to achieve objective results, by means of providing scientific comparison.

Keywords: *Imre Thököly, Michael Apafi, Transylvanian community, Karlowitz, Ottomans, Holy League*

Osmanlı İmparatorluğu, Kutsal İttifak, Erdel ve Thököly Mihverindeki Siyasi Gelişmeler

Habsburg İmparatorluğu'na karşı Macaristan'da bir savunma hattı oluşturabilmek gayesiyle 1682 yılında, Budin Beylerbeyi Uzun İbrahim Paşa komutasında Macar Krallığı'na karşı sefer düzenlendi. Muvaffak olunmasını takiben, daha altı gün önce ele geçirilen kalelerden biri olan Füleک'te, 16 Eylül 1682'de Budin Beylerbeyi tarafından Imre Thököly'ye hükümdarlık alametleri sunuldu. Böylece Bâb-ı Âli'nin Macaristan politikasına binaen general emrindeki yaklaşık 20.000 askerle Orta Macaristan kralı ilan edildi.¹ Yeni politik oluşum, Imre Thököly'nin Bâb-ı Âli tarafından Macaristan'da açıkça desteklendiği göstermekte, buna mukabil iktidarının ve davasının başarısı konusunda artık kimsenin şüphe duymayacağı bir ortamı garantilemektedir.

Thököly bir Macar vasal idareci olarak Osmanlı yönetimi için büyük önem arz etmiştir. Öyle ki, Viyana kuşatmasından hemen önce, Eszék'te² Kara Mustafa Paşa yeni kralı huzuruna çağırıştır. Bu görüşmeden sonra Thököly Macar beylerine

¹ Thököly'nin aldığı ahdname için bkz. BOA, *Nâme-i Hümayûn Defteri*, Nr. 5 (1092H./1682M.), vr. 347-a - 352-b. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin, (1066-1116/1656-1704)*, (Hazırlayan: Abdülkadir Özcan), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, 381-384. Imre Thököly'nin Orta Macar Kralı ilan edilmesi ve Erdel Hükümdarı Mihály Apafi'nin Macaristan topraklarının dört kısma ayırmasına rıza göstermesi hakkında bkz. Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz, "XVII. Yüzyıl Macar Millet Anlayışının İdeolojik İçeriği Açısından Bir Örnek: Kuruz Hareketi ve Askeri Potansiyeli", *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, VII, 28, 2011, 73-74.

² Özi.

amânnâmeler gönderecek ve beylerden kendisine, dolayısıyla Osmanlı idaresine tabi olmalarını isteyecektir. Bu çağrı, başta Batthyány / *Bâkân* ailesi başta olmak üzere Macar kontları arasında karşılık buldu.³ Ne var ki, II. Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanması Hristiyan kuvvetlerinin cesaretini mümkün mertebe arttırdı. Özellikle Habsburg hegemonyasındaki Macar Krallığı'nda görülen büyük coşku, Esztergom Piskoposu György Szelepcsényi'nin Egri Kilisesi'ne gönderdiği mektupta görülebilmektedir: “*İmansızların Viyana önünden defedilmesiyle artık avunabiliriz. Tanrının Hristiyan ordularına komutanlık eden Leh Kralına himmet edeceğine inanırız ki, tacdâri kısa süre sonra Újvár ve Esztergom'u dinsizlerin elinden alsın.*”⁴

Ne var ki, kuruz kuvvetlerinin yoğunlaştığı Yukarı Macaristan'da böyle bir fikrin karşılığı yoktur. Jan Sobieski'nin 6 Aralıkta eşine yazdığı mektupta, Yukarı Macaristan'da yer alan Abaúj, Bereg, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Ugocsa ve Zemplén kentleri hakkında şunlar satıra dökülmektedir: “*Bu millet kötü ve acımasızdır... Kuruz hissiyatlı millet, çasar ordularıyla müttefik Lehlere karşı düşmanca davranmaktadır.*” (Wójcik 1996: 85) Ancak, Osmanlı birliklerinin hızla geri çekilmesinin bir sonucu olarak Thököly'nin Yukarı Macaristan Hükümdarlığı ortadan kalktı. 9 Eylül'de kaybedilen Párkány [Ciğerdelen] Savaşı'nın yarattığı şok etkisiyle (Perjés 2002: 120-124) ise Bâb-ı Âli en azından mevcut Erdel idaresini elinde tutmak amacıyla bir berât-i hümâyûn tertip etmiş ve Mihály Apafi'nin aynı addaki oğlunu hükümdar kabul etmiştir.⁵

1684 baharında Polonya, Venedik ve Habsburg İmparatorluğu arasında “Kutsal İttifak” kuruldu.⁶ Son safhada Osmanlı egemenliğinin Avrupa'dan kaldırılmasını hedefleyen sabık askeri organizasyon için Erdel Hükümdarlığı Balkanlarda büyük stratejik öneme sahipti. Bu aşamada Mihály Apafi'nin önceliği hükümdarlığını koruyarak Macarların yeni bir hâkimiyet problemiyle karşılaşmasını önlemek olmuştur. (Tavaszy 1943: 4)

³ Gelişmelerin tasviri için bkz. *Vekâ'i-i Beç*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kısmı, Nr: 1310, (1094H./1683M.), vr. 38-a - 58-b. Mehtap Yılmaz, *Vekay'i-i Beç*, (Transkripsiyon ve Değerlendirme) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü, 2006, 72-118. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silâhdâr Tarihi*, (Neşreden Ahmed Refik), C. II, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, 25-46.

⁴ Esztergom Prímási és Főkáptalani Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus Sub Primate Georgio Szelepcsényi (1666-1685), X/217, 19. Csomó/No: 14

⁵ Niedersächsische Nationalbibliothek, 4 Cod. MS. Turcica, 30, fol. 77-a - 77-b.

⁶ Kutsal İttifak'ın kuruluşu için bkz. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, Gotha: Fünfter Theil, 1857, 130-132. Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches, Grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, Sechster Band, Pest: C.A. Hartleben Verlage, 1830, 442-445, 451-454.

Kutsal İttifak cephesinden mali destek göremedikleri hususunda şikâyetleri olsa da Erdel Hükümdarlığı'na kıyasla Macar Krallığı'nda Hıristiyan kuvvetlere verilen destek tamdır. Örneğin 1684 yılı başında Palatin rütbeli Pál Eszterházy, Çasar Leopold'a hitaben şu satırları kaleme almıştır:

“Tanrının yardımıyla ben Yukarı Macaristan'ı Thököly'nin boyunduruğundan kurtarmak için zahmet ederim... ..Macarların sadakati hakkında endişe etmeye gerek yoktur. Füle, Böszörmény, Nagy-Károly, Kassa, Ajnácskő, Somoskő ve diğerleri son hadlerine kadar Thököly'ye ve Türke karşı savaşmıştır. Hatta şevketlilerin taburunda da ziyadesiyle faydalı işler yapmışlardır. Bunu general beyler de tasdik edebilir, lakin hak ettiğimiz mertebede masraflarımız tahsil olunmamaktadır.” (Bubics-Merényi 1895: 197)

Öte taraftan Avrupa hesabına tarihi ehemmiyete haiz bu mücadeleye mali kaynak sağlayan İngiltere ve Hollanda açısından Erdel'in de Kutsal İttifak'ta yer alması gerekmektedir. (Várkonyi 1978: 186) 1684 baharında Çasar Leopold, Apafi'yi Kutsal İttifak'a davet etti. Netice itibarıyla Erdel'in 5000 kişiyi geçmeyen yardım birlikleri Székesfehérvár'dan yola çıkan Osmanlı ordusuna katılmışlar, ancak sadece Győr'ün ablukaya alınmasında rol oynamışlardır. (Ivány 1886: 129) Zira uluslararası politika Erdel'in bir ittifakta açıktan yer almasını uygun kılmamaktaydı. Öncelikle Erdel Hükümdarlığı'nın savunmasında temel rol üstlenen Várad ve Temesvár henüz Osmanlıların elindeydi, ayrıca Osmanlı orduları 1684 yılında Budin'i Kutsal İttifak'a karşı başarıyla savunmuştu. (Nagy 1986: 150) 1685'e gelindiğinde Apafi, Habsburg idaresiyle gizli bir antlaşma yaptı. Buna göre Erdel hükümdarı, Habsburg çasarı ve aynı zamanda Macar kralının üstünlüğünü tanıdı: Erdel gizlice Kutsal İttifak'a katılarak askeri destek sağlayacak, karşılığında Leopold, Erdel Hükümdarlığı'nın idari bağımsızlığını tanıyacaktı. (Károlyi 1886: 10) Apafi bu arada Eflak ile bir ittifak antlaşması imzalamış, Lehistan'dan ise garanti almaya çalışmıştır. Gelişmelere rağmen Thököly, Apafi ile anlaşmaya yanaşmadı. (Herczegh 2003: 80)

Thököly de Kutsal İttifak'a çekilmeye çalışılmıştır: Lorraine Dükü V. Charles, Thököly'nin savaş tecrübesi olan askerlerinin Kutsal İttifak'ın Macaristan'daki faaliyetlerinde ciddi bir destek sağlayacağını düşünmüştür. (Károlyi 1886: 17-18) Tam da bu sırada Bâb-ı Âli, Viyana hezimetinin sorumlularından biri olarak gördüğü Imre Thököly için tutuklama emri çıkararak büyük bir hataya düştü. Generalin tutuklanması kararı ile birlikte Erdel Meclisi Thököly'nin topraklarına el koymuş ve çok geçmeden, 15 Ekim 1685'te Várad Paşası Ahmed Paşa Thököly'yi tutsak alıp Belgrat'a göndermiştir. Bu durum generalin elinde kalan orduların dağılmasına ve büyük kısmının çasar kuvvetlerine katılmasına neden oldu. Osmanlı idaresi için bir seçenek olan kuruzların parçalanmaya başlaması üzerine 4 Aralıkta Thököly serbest bırakıldı. General Erdel'e sığınarak, Mihály Apafi'den hükümdarlık unvanının ve el konulan topraklarının iade edilmesini istedi. Lakin Apafi, Thököly'ye karşı ordularını göndererek generali Erdel'den ayrılmaya

zorlamıştır. (Angyal 1888-1889: 138) Artık Generalin askeri birliklerini tekrar toplayabilmesi mümkün olmayacaktı. (Seres 2006: 81, Manó 1906: 48) Kayıtlarından anladığımız kadarıyla Thököly son çare olarak Budin Kalesi'nin yardımına giden Sadrazam Süleyman Paşa'ya elçilerini gönderip, Apafi'nin Nemçe ile iş birliği yaptığını bildirdiyse de paşa, hükümdarın kendileri dışında bir ittifaka cesaret edebileceğine ihtimal vermemiştir. (Angyal 1888-1889: 147)

1686 senesinde Papalık'ın girişimiyle Leh-Rus savaşı sona ermiş, Moskova Çarlığı Kutsal İttifak'a katılmıştır. (Gebei 1999: 2) Yeni siyasi gelişmeler ve Macar Krallığı'ndaki Macarların tutumu Erdel'in Viyana ile açıktan antlaşma yapmasına imkân tanımıştır. Nitekim Macar Krallığı'nın askerleri Viyana'da olduğu gibi Kutsal İttifak ordularının 1686 yılı Budin kuşatmasında da yer almışlardır. Bu sırada Lorraine Dükü V. Charles'ın yanında bulunan Erdel Elçisi şunları kaydetmekteydi: “*Macar savaşıçılar gündün güne Budin altında toplanırlar. Şimdilik yedi bine ulaşmışlardır, lakin birkaç gün içinde sayıları daha da artacaktır.*” (Nagy 1986: 375)

Mevcut durum sonucunda 28 Haziran 1686 senesinde Apafi, Leopold ile uzlaşarak Kutsal İttifak'a katıldı. Buna göre; Várad Osmanlıların elinde kaldığı müddetçe antlaşma gizli tutulacak, ayrıca Temesvár ve Belgrat Osmanlı Devleti'nden alınana değin Erdel savaşa girmeyecektir. Erdel Osmanlı ordularına karşı savaşmak için yıllık 50.000 taller para, ayrıca mühimmat ve gıda yardımı alacaktır. Erdel hükümdarı, Macar kralının üstünlüğünü tanıyacak; buna karşılık Erdel yönetimi serbest hükümdar seçme hakkını koruyacaktır; ayrıca din ve ekonomi konularında aynı özerklik sağlanacaktır. (London Public Record Office, State Papers, 106/13, file: 79.)

1687 senesinde Osmanlıların Budin'i geri alma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. (Kerekes 2007: 24) Dahası, Apafi Erdel aristokrasisinin onayına gerek duymaksızın gıda, yem sıkıntısı, bol yağış ve hastalıklar nedeniyle Kutsal İttifak Kuvvetleri'nin Erdel'de kışlamasını kabul etmiştir.⁷ Tüm bu gidişata rağmen aynı sene Erdel'e gönderilen hümâyunnâmede Erdel'in Osmanlı Devleti'ne karşı hala sorumlu tutulduğu gözlemlenmekte, ancak Mihály Apafi'ye duyulan güvenin sarsıldığı fark edilmektedir. Buna göre Nemçenin Erdel'den atılması için Erdel'in topyekûn olarak Alman kuvvetleriyle mücadeleye geçmesi istenirken, ancak bundan

⁷ Viyana kuşatmasından sonra Osmanlı idaresinin Macaristan'da seri halde büyük toprak parçalarını kaybetmesi Erdel Hükümdarlığı'nın dış politikasını yeniden belirlemesi için bir dönüm noktası anlamına gelmekteydi. Thököly'nin ve Apafi'nin siyaseti burada kesin bir şekilde ayrılmış oluyordu, zira yer yer politik sapmalar gösterse de Thököly kendi hükümetini sebatkâr şekilde Osmanlı vasallığında kurmayı amaçlamıştır. Bkz. Lajos Nagy, “1686-1687 Évi Hadjârat (A Dél-Magyarországi Hadjârat 1686 Öszén-Az 1687. Évi Nagyarsányi Hadjârat-A Nagyarsányi Csata)”, *Budától-Belgrádig Válogatott Dokumentumrészletek Az 1686-1688. Évi Törökellenes Hadjâratok Történetéhez*, (Szerk. Szita László), Pécs, 1987, 39.

sonra Apafi'ye tekrar inanç duyulacağı belirtilmektedir.⁸ Zira Bâb-ı Âli, tüm Macaristan savaş alanı haline gelmişken Apafi'yi tahttan indirip Thököly'yi iktidara getirmek istememiştir. Hatta Thököly'nin Erdel hükümdarı olması hususunda XIV. Louis'in, elçisi Girardin vasıtasıyla İstanbul'daki girişimleri dahi başarısız olmuştur. (Kerekes 2007: 37) Ancak II. Mohaç Muharebesi olarak anılan 12 Ağustos 1687 Nagyharsányi Savaşı ile Erdel yerini kesin olarak belli etmiştir. (Polgár 2014: 104)

Erdel Nüfusunun Özellikleri ve Sosyal Yapısı

Mohaç Savaşı'nda Macar Kralı II. Lajos hayatını kaybetti. II. Lajos'un eşi Maria'nın Habsburg I. Ferdinand'ın kardeşi olması nedeniyle Macar Kralı unvanı I. Ferdinand'a geçti. Ancak Macar soylularının bir kısmı yabancı bir krala ihtiyaç olmayacağını, milli bir hükümdarın ülkelerini koruyabileceğini düşünmüşler ve bu nedenle Erdel Voyvodası János Szapolyai'nin idaresine kuvvetle tutunmuşlardı. Ferdinand'ın Macaristan'da iktidarı ele geçirmek için bölgeye yönelik askeri müdahaleleri ise ülkede Szapolyai'ye olan desteği arttırırken, bir dış yardım olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun korumasını söz konusu hale getirmiştir. (Szerémi 1979: 196-207)

Macar aristokrasisi için Hıristiyan dünya ile bağların bir ölçüde de olsa korunması hayati önem taşımıştır. Bununla birlikte soyluları ve köylüleriyle askeri ve ekonomik her türlü imkândan mahrum kalan kesim için en ciddi seçenek hiç olmazsa otonomluk vadeden Osmanlı ile birlikte hareket etmektir. (Bárdossy 1943: 76) Devam eden Osmanlı fetihleriyle birlikte Macaristan'daki siyasi yapı belirlenmiş oldu: Macaristan'ın batısı Habsburg egemenliğinde Macar tacını temsil ederken orta ve doğu kısmı Osmanlı idaresinin sağladığı haklarla yetindi. Yeni düzen Macaristan'ı üç parçaya ayırıyor olsa da ez azından Macar topraklarındaki nüfus ve devlet geleneğinin bütün olarak muhafaza edilmesine imkân sağlayacaktı. (Ballabás 2013: 16)

Türklerle iş birliği yapan Macarların "Hıristiyan düşmanı" olarak adlandırıldığı bu dönem ülkenin sosyal yapısını ve Macar feodalizmini ciddi şekilde etkiledi. (Istvánffy 2009: 285) Osmanlı fetihleriyle topraklarını kaybeden soyluların ya da beylerinden kaçan serflerin Macar Krallığı'nın finanse ettiği uc kalelerinde yan yana hizmet vermeleri dönemin sosyal değişimini özetler niteliktedir. (Pálffy 2011: 379-380) Öyle ki, yalnızca Gábor Bethlen (1613-1629) ve I. György Rákóczi'nin (1630-1648) hükümdarlıkları zamanında Erdel'e hiç fetih düzenlenmemiştir. Bu sayede tarım ve zanaat gelişme imkânı bulmuş, Erdel nüfusu serpilme için zaman kazanmıştır.(Biró 1917: 45-47)

XVII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Erdel nüfusu István Bakács'ın tahminlerine göre 700 bin kişiye ulaşmıştı.(Bakács 1963: 135-137) Bu miktar son yüzyıl için %0.5'lik bir artış anlamına gelmektedir. Elbette bu artış doğrudan doğruya toplumsal huzurun inşa edilmiş olmasına bağlanamaz. Zira Osmanlıların

⁸ Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nr. 4311 (1099H./1687M.), vr. 11-a - 12-a.

KARLOFÇA ANTLAŞMASI'NA DOĞRU MACARİSTAN'IN SİYASİ VE SOSYAL VAZİYETİ
İZİNDE İKİ OSMANLI VESİKASI

Balkanlardaki fetihlerinden kaçan Romenlerin de Erdel'e yerleştikleri bilinmektedir. (Ács 1986: 191) Bu görece istikrarı II. György Rákóczi'nin 1657 yılındaki Lehistan seferi zora sokmuştur. Seferin ardından Erdel dört yıl boyunca Türk ve Tatar akınlarına maruz kaldı. Hem Macar toprak beylerini hem de serflerini ilgilendiren durum, Erdel'de nüfusun büyük oranda düşmesini beraberinde getirdi. (Szabó 1941: 96-97)

Çalışmaya konu olan Osmanlı vesikalarının da işaret ettiği üzere Erdel toplumu ve aristokrasisi gerek Mohaç'tan önce, gerekse XVII. yüzyıl boyunca üç gruptan oluşmaktaydı: Macarlar (*natio Hungarica*), Sekeller (*natio Siculica*) ve Saksonlar (*natio Saxonica*). (Endes 1935: 172) Üç grup da gerek Macar Krallığı gerekse Osmanlı İmparatorluğu idaresi zamanında kendi hukuk düzenlerini ve ayrıcalıklarını korumaya büyük özen göstermiştir. (Tagányi 1900: 410) Ayrıca üç milletin birliğinin muhafaza edilmesi, bu çerçevede ortak çıkarların sürdürülmesi Erdel Hükümdarlığı'nın temel meselesi olmuştur. Söz konusu yapılanma dönem dönem Erdel Hükümeti nezdinde imzalanan sözleşmelerle hukuki açıdan da garanti altına alınmıştır. (Sebestyén 1994: 60)

Erdel kanun maddelerine göre:

“Dört dine ibadet özgürlüğü vardır, ülke üç milletten oluşmaktadır. Eğer ki, önceden edinilmiş haklarında, muhtariyetlerinde, dokunulmazlıklarında bir milletin zararı olur ise diğer iki millet sadakatleri ve zorunlulukları neticesinde, hükümdarı ve onun nazırlarını meclis huzurunda de facto ilan edecektir. Her ne şikâyetleri olursa olsun üç millet de birbirlerine yardım edecek, tesânüd halinde olacaktır.” (Oborni 2014: 18)

Yeni hükümdarın Osmanlı onayı neticesinde tahta oturmasına müteakip, üç milletin temsilcisi bu maddeleri gözden geçirir ve tümü üzerine yemin ederdi. (Szabó 2000: 33-34) Osmanlı idaresinin de hesaba kattığı gibi Erdel Hükümdarlığı'nda soyluların mülklerinin ve haklarının muhafaza edilmesi hem içtimai düzenin temelini oluşturmakta hem de siyasi iktidarın sürekliliğini sağlamaktaydı. (Bónis 1944: 7)

Erdel'in bahsi geçen idari yapısındaki istikrar hükümdarlığın son zamanlarında ortadan kalktı. Erdelli Kont Miklós Bethlen'in hayat hikâyesinden anladığımız kadarıyla XVII. yüzyılın bitimine doğru vuku bulan sürekli savaşlar sonucunda Erdel'de “alt”, “orta” ve “üst” aristokrasi tabakaları ortaya çıktı; toprakları gittikçe büyüyen feodallerin yanında parçalanarak küçülen arazilerdeki derebeyleri varlık gösterdi. (Oborni 2014: 23) Buna ilaveten sürekli savaşların getirdiği toplumsal gerilim Erdel'de kesintisiz bir iç göçü hâkim kıldı. Osmanlı idaresinin geri çekiliş sürecinin sonlarına, Karlofça Antlaşması'na doğru ise nüfusun çarpıcı bir kısmı hükümdarlıktan Eflâk'a kaçmak zorunda kaldı. (Ács 1986: 142)

Erdel'deki toplumsal dönüşüme rağmen soylular daha önce edindikleri haklarını Apafi Hükümeti'ne de kabul ettirmişler, dolayısıyla siyasi ve sosyal otoritelerini korumuşlardır. Bu çerçevede belirlenen yeni sözleşmeye göre; Erdel Hükümeti elçi

göndermek ve antlaşma yapmak gibi meselelerde Erdel Meclisi'nin onayını almaya mecburdu. Hükümdarın danışmanları yine meclisin onayı ile göreve gelebilecekti. Üç milletin önderlerinin aldıkları ortak kararı hükümdar kabul etmek zorundaydı. Ayrıca Sekeller ve Saksonlar kendi temsilcilerini kendileri seçecek, hükümdar bu milletlere angaryalar yükleyemeyecekti. (Szilágyi 1895: 95-96)

Açıkça görülmektedir ki, Sekeller ve Saksonlar otonom varlıklarını korumakta başarılı olmuştu. Erdel idaresi aynı şekilde kontluklara da müdahale edememekteydi. Bunun yanı sıra Erdel Meclisi eski tanıdıkların ya da akrabaların bir araya gelmesiyle oluşur; ülke toprakları hükümdar, meclis üyeleri ve diğer beyler arasında bölüşülürdü. (Ballabás 2013: 10-11) Mevcut hükümet sistemi nedeniyle 1683 Viyana yenilgisi sonrasındaki buhran zamanında Erdel, dış politikada ya Habsburg ya da Osmanlı Devleti'ne bel bağlamak zorunda kalmaktaydı ki, Osmanlı Devleti, Erdel siyasetini belirlerken bu unsuru göz önünde bulundurmıştır. 1687 yılına gelindiğinde dahi Osmanlı idaresi üç milletin elçisiyle görüşmeye devam etmiş ve Bâb-ı Âli'ye duydukları sadakati garanti altına almaya çalışmıştır.⁹

Ancak Karlofça arifesi öncesi Apafi'nin olduğu gibi Erdel aristokrasisinin de bir seçim yapması gerekti. 1688'de Erdel Başkomutanı Kont Mihály Teleki, I. Leopold'a hitaben kaleme aldığı yazıda Erdel'in siyasi mevcudiyetine atıfta bulunurken şu ifadeyi kullanmaktaydı: “*Moribunda Transilvania, ad pedes S. S. imperatoris projecta.*” (Trócsányi 1972: 281.)¹⁰

İncelemeye temel teşkil eden kayıtların Osmanlıca tam metni:

Erdel hâkimine hümâyûn-nâme sûretidir.¹¹

İftihârü'l-umerâi'l-'izâmi'l-'İseviyye muhtârü'l-küberâi'l-fihâm fi milleti'l-Mesîhiyye muslih-i mesâlih-i cemâhîri't-tâyifeti'n-Nasrâniyye sâhib-i ezyâli'l-haşmeti ve'l-vakâr sâhib-i delâyili'l-mecd ve'l-iftahâr bil fi'l Erdel hâkimi olan Apafi Mihâl himmet-i 'avâkıb-i bi'l-hayr ve'l-reşâd tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olicak ma'lûm ola ki Hazret-i Hudâvend-i Vahibü'l-âmâl cell-i şâne 'ani's-şebîh-i ve'l-nezire ve'l-misâlin meyâmin-i tâyîdât-i ezeliyye ve niyâmet-i tevkîfât-i lem-yezeliyyesiyle nâsiye-i ahvâl-i sa'âdet-minvâl-i mülûkânemizde olan istihkâk kâmile-i ilâhiyyette vecihe-i ikbâli şevket ma'âl-i hüsrevânemizde olan kâbiliyet ve isti'dâd şâmîle-i gayr-i mütenâhiye muktezâsı üzre ittifâk-i ârâ-i vüzerâ ve 'ulemâ-i 'izâm ve icmâ' ve ittirâd-i cümle-i hevâs ve 'avâm ile işbu sene tis'a ve tis'ayn ve elf Muharreminin ikinci günü ki cum'a irtesidir serîr-i saltanat-i mevrûsumuza bilâ-istihkâk devlet ve ikbâl ve sa'âdet ve iclâl ile culûs-i hümâyûn meymenet me'nûsumuz vâki' ve memâlik-i vesi'atü'l-mesâlikimizde câri olan hutbe ve sikke-i nâm-i şerîfimiz ile müşerref olmağın cülûs-i hümâyûnumuz ahbârın memâlik-i

⁹ Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nr. 4311 (1099H./1687M.), vr. 12-a - 12-b.

¹⁰ “Can çekişen Erdel yüce Çasarın ayaklarına kapanmıştır.”

¹¹ Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nr. 4311 (1099H./1687M.), vr. 11-a - 12-a.

mahrûsemiz hükkâmına vesâir havâs ve 'âmme-i i'lam için ber-vech-i müsâr'at ahkâm-i şer'fîm gönderilmeğın siz dahi Âsitân-i Feyz-i Âşiyânemizin 'abd-i sadâkatgârı ve istikâmet ile bu ana değın Der-i Devlet-medârımıza olan 'ubûdiyyet ve ihlâsın mukâbelesinde hakkınızda mezîd-i 'inâyet-i 'aliyye-i şâhâne ve meziyet-re'fet seniyye-i Pâdişâhânemiz vucûda getirilüb hâssa hal'-i fâhire-i hüsrevânemizden sana sevb-i hil'at-i müresül-behcet 'inâyet ve ihsân ve cülûs-i hümâyûnumuz ahbârın i'lâm ve i'lânı için nâme-i hümâyûn-i sa'âdet-makrûnumuz ile ta'yîn ve irsâl olunmuşdur 'inde'l-vusûl gerekdir ki ihsân ve irsâl olunan hil'at-i fâhire ve kisve-i bâhirelerimizi envâ'-i ta'zîm ve ikrâm ve imtâf-i tevkîr ve ihtirâm-berle istikbâl idüb alub giyüb izhâr-i mubâhât ve mufâharet ve 'âdet-i mulûk-i mesâlihat-karîn ve âyin hükkâm-i musâdakâat-rehîn üzre cülûs-i hümâyûnumuzdan mahtût ve müstebşir olub izhâr-i surûr ve şâdumânî iyleyesiz ve's-selâm 'ala ha-za itteb'ül-huda fi evâhir-i mâh-i Muharrem sene 099¹²

Nemçenin def' ve ref'i için Erdel hâkimi ve ahâl-i memleketin murâd-nâmesidir ki Der-Devlet-i 'Aliyye'de mu'temid ilçilerinin vesâtatıyla karâr-dâde olub ma'mûlün bih temessükâtiyle mâ-beynde mukarrer ve muhkem kılınmışdır Orta Macar tâ'ifesinin musâlihâti için geçen sene Erdel tarafından ba'z mevâd 'arz olunmuşidi lakin bi'l mertebe te'âli Erdel vilâyetinin hâli böyle makedder bulunmağla Orta Macar tâ'ifesine muta'allik olan mevâd gayr-i muvâfik olmağla vakt-i âhire te'hîr olub cenk ve harb ile Nemçe tâ'ifesinin def' ve ref'i için işbu yedi mevâddi karâr dâde kıldık

Evvelki madde şudur ki Erdel hâkimi ve cümle ahâl-i memleket ittifâk-i küllî ile silâhlanub Nemçe'yi Erdel memleketinden def' ve ref'i için çalışmalar Devlet-i 'Aliyye tarafından dahi 'asker ile imdâd ve mesârifleri için akçeler ile kendülere i'ânet ola.

İkinci madde budur ki Nemçe ile sefer ve cenk ve cidâl ber-taraf olunca Devlet-i 'Aliyye tarafından mesârif yerine haraçları akçesi Erdellüye be-her sene virile lâkin be-her sene mefâdd-i kadîm üzre sair hedâyâ ile Erdel hâkimi mu'ayyen ilçisini Der-i Devlet-medâre irsâl iyleye ki 'âdet üzre Rikâb-i Hümâyûn sürüb edâ tezkeresin ala ve bu vecih üzre Erdel tâ'ifesinin itâ'atı zâhir ve numâyân ola.

Üçüncü madde budur ki iktizâsı üzre Devlet-i 'Aliyye'den imdâd için eyü 'asker gönderile gerek Erdel hudûdunda ve gerek Erdel hudûdundan taşra baş ve buğ olan paşanın ittifâkıyla emvâl-i Erdel hâkiminin re'y ve tedbîrine sipâriş olna.

Dördüncü madde budur ki Erdellünün hilâfında mahfî ve âşikâre münâfakat idenlerin sözlerine i'timâd olunmayub Erdel civârında olub Devlet-i 'Aliyye'ye tâbi' olan hükkâmına tenbih oluna ve Erdel hâkimi Nemçe ile cenge mübâşeret itdikten sonra sözüne i'tibâr ve i'timâd oluna.

¹² Müellifin bu tarihlendirmesine rağmen, vesikanın sonundaki Miladî 1687 kaydından takip edileceği üzere kastedilen Hicrî 1099 senesidir.

Beşinci madde budur ki 'iyâzü-billâh-i te'âla Nemçenin tagallübünden nâşî ba'z Erdel a'yânı başka mı yoksa kâfile-i mâyile memâlik-i mahrûseme sığınmak isterler ise gelüb gitmelerine kimse mâni' olmaya kendülere yol virile ve mukaddemen ihsân buyrılan 'ahd-nâmeler üzre durdukca nafakaları devlet tarafından virile.

Altıncı madde budur ki mikdâr ne 'asker ve ne yüzden ve ne yoldan imdâda gönderilmeli olur ise ol vakit Erdel hâkiminin re'yine havâle olunub iktizâsı üzre bu ahvâli Erdel hâkimi 'arz iyleye.

Yedinci madde budur ki edâ-i hizmetden sonra haraclarına mu'âfiyyetlerine ba'z ricâlarına selefde olduğu minvâl üzre müsâ'ade buyrulmak için niyâz ideler işbu mevâdd cümlemizin ittîfâkıyla karar-dâde olub ma'mûl bih temessükümüz olmak üzre işbu mevâdd-nâme imzâlarımız ile mumza-i mühürlerimiz ile hatm kılub teslim ilyedik asitâne-i sa'âdette teşrîn-i sâninin üçüncü gününde ve vilâdet-i Hazret-i 'İsa'nın bin altı yüz seksen yedi senesinde.

İvânis bin Orosi ilçi-i hâkim-i Erdel

'Âdam Mihâl bin Borca ilçi-i millet-i Macar

İvânis bin Oros ilçi-i millet-i Sekel

Mârlo ilçi-i Sâz

Erdel hâkimine hümâyûn-nâme.¹³

Merci'-i selâtin-i 'izâm ve melce-i kayâsere-i devrân olan 'atebe-i 'aliyye-i rasihü'l-bünyân ve südde-i seniyye-i serde-i mekânımıza mefâhir-i a'yanü'l-milleti'l-Mesihîyye'sinin Erdel vilâyetinde olan Macar ve Sekel ve Sâz üç millet a'yanının mu'temedü'l-kavl ilçeriniz Yovânis Sarosi ve Gabriyel Puzig ve diğer Yovânis Sarosi ve Mârkud Râvid Zid İta'atihim ile irsâl olunan i'timâd kâğıdlarınız vâsil olub mülk-i mevrûs-i hüsrevânemiz olan Erdel sınırında vukû' bulan â'dâ-i liyâmın istilâsı sebebi ile ol havâlide zuhûr iden ihtilâle rızâkar ve tekâsül ve ihmâlinizden dahi olmayub sadâkat ve istikâmetde sâbit-kadem olduğunızı i'lâm sâir lisânen her ne ki sipâriş iylemişsiniz takrirlerin düstûr-i ekrem müşîri efhâm nizâmü'l-âlem nâzım-i menâzîmü'l-ümem vezîr-i a'zam Siyâvuş Paşa edâma'llâhu Ta'âla iclâle garr-i huzûr-i fâiz-i sevr-i hüsrevânemize 'arz ve i'lâm itmekle 'ilm-i 'âlem-şumûl-i Hidivânemiz muhit ve şâmil ve müşârüleyh vezîr â'zâmin bi'l-cümle ahvâl ve âmâlinıza muttali' olmağla siyânet ve hemâyidinizden sa'y ve ihtimâm iylemek üzre umûr-i cumhûrunuz anın rey-i rezîn ve fikr-i isâbet karinine havâle ve tefvîz olunmuşdur siz bu hânedân-i ebed-peyvend ve dudmân-i muhledü'l-erkânımızın 'abd-i sadâkatgârı ve Erdel memleketi mülk-i mevrûsumuz olub bu ana değin sâye-i sa'âdet-penâhimizde âsûde hal ve müreffehü'l-bâl olduğunuzdan gayri sadâkatinize ve istikâmetinize her vecihle i'timâd-i hümâyûnum ve i'tikâd-i hâtır-i sefâ-makrûnum olmağla iltimâsınız olan mevâdde müsâ'ide-i hüsrevânemiz olub hayr-i kabûle mevşûl kılınub hâliyâ hakkında mezîd-i 'inâyet-i 'aliyye-i şâhâne ve

¹³ Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nr. 4311 (1099H./1687M.), vr. 12-a - 12-b.

meziyet-i refet-i seniyye-i Pâdişâhânem zuhûra getirilüb sana samura duhte bir kıt'a sevb mûrisü'l-behçet-i sultân-i 'inâyet ve ihsânım olub işbu nâme-i hümayûnumuzla ta'yîn ve irsâl olunmuşdur ve fület gerekdir ki 'inâyet ve ihsânım olan hil'at-i fâhire ve kirse-i bâhiremi envâ' iğrâz ve ikrâm ve insâf-i tevkîr ve ihtirâm ile istikbâl idüb ve alub giyüb izhâr-i mubâhât ve mefâharetten sonra kadîmü'l-eyyâmdan ila yevmenâ hazâ rızâ-i yemin-iktizâ-i Pâdişâhânemiz üzre sadâkat ve ihlâs ve asitâne-i sa'âdetimiz ile muttâhid olunub dostumuza dost ve düşmanımıza izhâr-i 'adâvet iden Erdel hâkimleri ve milletleri Erdel memleketine vesâir ol serhad-i mansûremiz olan memâlik-i mahrûsemize kasd-i mazarret iden bed-havâhân üzre gâlib ve yüz akıkları zuhûra getürmeleriyle mekârım 'aliyye-i tacdârîmiz ile müftehir ve zilzalîl-i ma'deletimize âsûde-hâl ve müreffehü'l-bâl olub mâhsûdü'l-akrân olmuşlardır ve münâfıklar igvâsıyla küfrân-i ni'met olub izhâr-i 'isyân ve fesâd ve tuğyân idenler paymâl ve ber-geşte-i rûzgâr olanları zâhir ve numâyândır ana göre siz dahi tarik-i 'ubûdiyet ve istikâmetde pâyidâr ve şahrah-i ihlâs ve ihtisâsında ustuvâr olub a'dâ-i bed-hâhi ve ehl-i fesâdı ve münâfakat idenleri memleket ve mâbeyninizden ihrâc ve hıfz ve hırâset-i memleket ve himâyet ve siyânet ve fukarâ ve ra'yyet bâbında bezl-i himmet idüb rızâ-i yumn iktizâ-i tacdârîmiz tahsîl itmek ile envâ'-i 'inâyât-i 'aliyye-i hüsrevâne ve eltâf ve i'tâf-i mülûkânemize mazhar olmağa takayyud ve ihtimâm-i mala kelâm idüb ve lâzîmü'l-'arz olan ahvâl ve âsârı pey-ender-pey Der-i Devlet-medârımıza 'arz ve 'ilâmdan hâlî olmayasız ves-selâm 'ala ha-za ittibâ'ü'l hüda.

Fî gurre-i Safer sene 99¹⁴

Sonuç

1683 tarihi itibariyle Avrupa kıtasında dramatik bir dönüşüm sürecine giren askeri ve politik şartlar, hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Avrupa nezdinde bir devrin kapandığını işaret etmekteydi. Nitekim 1697'ye gelindiğinde artık Temesköz dışında tüm Macaristan Osmanlı hâkimiyetinden çıktı. Macar Krallığı, Erdel Hükümdarlığı ve Macar milletinin iştirak ettiği, politik ve mezhepsel farklılıklara rağmen Hıristiyan Avrupa'nın Osmanlı idaresine karşı nispi bir koalisyon kurabildiği bu süreç, Orta Avrupa ve Balkanlar açısından kısa ve uzun vadede etkilerini hissettirdi.

Çalışmada yansıtılmak istendiği üzere sabık dönemde Bâb-ı Âli elindeki seçenekleri mümkün mertebe kullanmaya çalışmıştır. Macar topraklarındaki idaresini devam ettirmek amacıyla gerek Erdel Hükümeti gerek Erdel hükümeti için bir alternatif olan Imre Thököly ve gerekse Erdel aristokrasisiyle temas halinde olmuştur. Bu temas ve duyulan siyasi beklentilerin tetkiki gayesiyle incelemeye temel teşkil eden iki Osmanlıca vesika öncelikle siyasi tarihin kaynakları ve bilimsel verileri ışığında sunulmuştur. Görülmektedir ki, Osmanlı kayıtları dönemin coğrafyasındaki toplumsal yapıyı net biçimde aksettirmekte ve Osmanlı

¹⁴ Bir önceki belgeden anlaşılacağı üzere Hicrî 1099 senesi ifade edilmektedir.

İmparatorluğu'nun sosyal stratejilerini ele vermektedir. Hatta Bâb-ı Âli ve Erdel arasındaki vasallık münasebetine dair de fikir sunmaktadır.

Sonuç olarak Osmanlı idaresi egemen olduğu coğrafyada siyasi olduğu kadar, sosyal yapıyı da takip etmekte, buna uygun politikalar üretmektedir. Dolayısıyla Karlofça'ya götürülen süreçte dahi devlet siyasi dinamizmini korumuş, egemenliğinin devamı için farklı seçenekleri göz önünde bulundurmuştur. Bu nedendir ki, Karlofça Muahedesi'nden sonra Thököly ve maiyeti imparatorluğa kabul edilecek ve ardından Habsburg absolutizmine karşı baş gösteren Rákóczi bağımsızlık savaşı yakından izlenecektir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
Nâme-i Hümayûn Defteri, Nr. 5 (1092H./1682M.).
Niedersächsische Nationalbibliothek, Göttingen
No: 4, Cod. MS. Turcica, 30.
Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul
Nr. 4311 (1099H./1687M.).
Prímási és Főkáptalani Levéltár, Esztergom
Archivum Ecclesiasticum Vetus Sub Primate Georgio Szelepcsényi (1666-1685), X/217, 19.
Csomó/No: 14.
Public Record Office, London
State Papers, 106/13, file: 79.
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul
Vekâ'i-i Beç, Revan Kısmı, Nr. 1310 (1094H./1683M.).

Kaynak Eserler

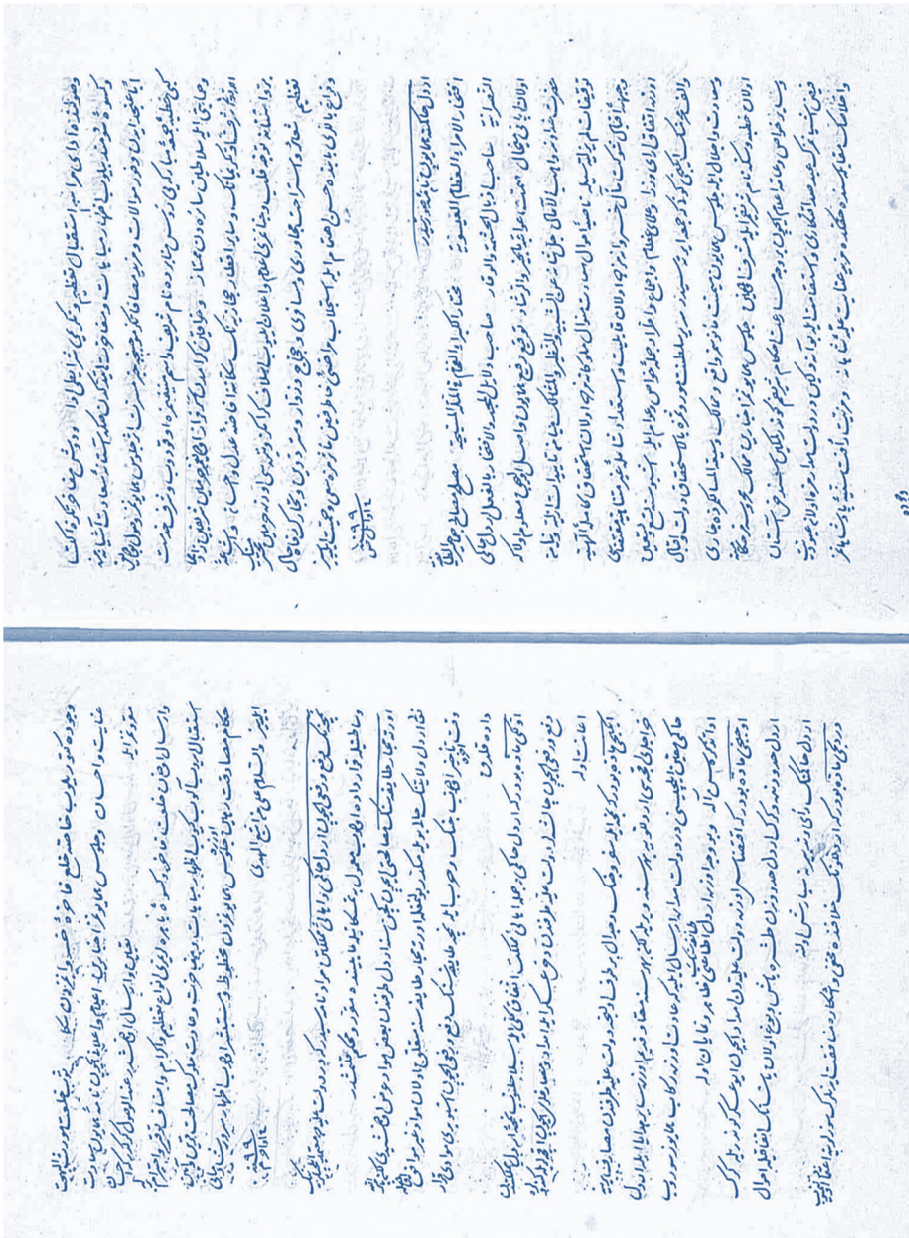
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, (1995), *Zübde-i Vekayîât, Tahlil ve Metin, (1066-1116/1656-1704)*, (Hazırlayan: Abdülkadir Özcan), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae 1556-1576, (1876), (Szerk. Szilágyi Sándor), K. XVIII, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó.
ISTVÁNFFY, Miklós, (2009), *Magyarok Dolgairól Írt Históriaja Tállyai Pál XVII. Századi Fordításában*, Budapest: Balassi Kiadó.
IVÁNY, István, (1886), "Tököly-féle Oklevelek", *Történelmi Tár*, 9. Évfolyam, Budapest: Magyar Történelmi Társulat Közvetítése Mellet, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága: 127-136.
KEREKES, Dóra, (2007), *Pierre De Girardin Francia Követ Feljegyzései Az Oszmán Birodalomról / Mémoires Sur L'empire Ottoman Par Pierre De Girardin Ambassadeur Français À Constantinople (1685-1689)*, Paris-Budapest-Szeged: Institut Hongrois-Bibliothèque Nationale Széchényi.
NAGY, Lajos, (1987), "1686-1687 Évi Hadjárat (A Dél-Magyarországi Hadjárat 1686 Őszén-Az 1687. Évi Nagyharsányi Hadjárat-A Nagyharsányi Csata)", *Budától-Belgrádig Válogatott Dokumentumrészletek Az 1686-1688. Évi Törökellenes Hadjáratok Történetéhez*, (Szerk. Szita László), Pécs: 13-52.
Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, (1928), *Silâhdâr Tarihi*, (Neşreden: Ahmed Refik), C. II, İstanbul: Devlet Matbaası.

SZERÉMI, György, (1979), *Magyarország Romlásáról*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Tetkik Eserler

- ANGYAL, Dávid, (1888-1889), *Késmárki Thököly Imre (1657-1705)*, Második Rész, Budapest: Méhner Vilmos.
- ÁCS, Zoltán, (1986), *Nemzetiségek A Történelmi Magyarországon*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- BAKÁCS, István, (1963), "Török Hódoltság Korának Népeisége", *Magyarország Történeti Demográfija*, (Szerk. Kovacsics József), Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 115-142.
- BALLABÁS, Dániel, (2013), "A Magyar Nemesség Társadalmi Tagolódása (16-20. Század)", *Genealógia 2*, (Szerk. Kollega Tarsoly István), Budapest: Tarsoly Kiadó, 7-57.
- BÁRDOSSY, László, (1943), *Magyar Politika A Mohácsi Vész Után*, Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- BIRÓ, Vencel, (1917), *Az Erdélyi Fejedelmi Hatalom Fejlődése (1542-1690)*, Kolozsvár: Stief Jenő és Társa.
- BÓNIS, György, (1944), *Hagyomány és Haladás Az Erdélyi Jog Fejlődésében*, Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- BUBICS, Zsigmond-MERÉNYI, Lajos, (1895), *Herczeg Esterházy Pál Nádor, 1635-1713*, Budapest: A Magyar Történelmi Társulat.
- ÇAPRAZ, Hüseyin Şevket Çağatay, (2011), "XVII. Yüzyıl Macar Millet Anlayışının İdeolojik İçeriği Açısından Bir Örnek: Kuruz Hareketi ve Askeri Potansiyeli", *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, VII, 28: 67-84.
- ENDES, Miklós, (1935), *Erdély Három Nemzete és Régi Vallása Autonomiájának Története*, Budapest: Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet.
- GEBEL, Sándor, (1999), "A Karlócai Béke Kelet-Európai Összefüggései", *Történelmi Szemle*, I-II, 41: 1-30.
- HAMMER-PURGSTALL, Joseph, (1830), *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven, Sechster Band, Pest: C.A. Hartleben Verlage.
- HERCZEGH, Géza, (2003), *Európa Közepén és Európa Peremén*, Hága, Hollandia: Mikes International.
- KÁROLYI, Árpád, (1886), *Buda és Pest Visszavívása 1686-ban*, Budapest: Budapest Fővárosa Megbízásából.
- MANÓ, Dávid, (1906), *Thököly Viszonya a Portához*, Kolozsvár: Gombos Ferencz Könyvnyomda.
- MIHÁLY, Sebestyén, (1994), *Erdélyi Fejedelmek*, Marosvásárhely: Mentor Kiadó.
- NAGY, László, (1986), *A Török Világ Végnapjai Magyarországon*, Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó.
- OBORNI, Teréz, (2014), "Rendi Nemzetek, Nemzetiségek Együttélése a Kora Újkori Kárpát-Medencében", *A Közös Haza Konfliktusai, A Kárpát-medence Népei és Kelet-közép-európai Kapcsolataik*, (Szerk. Ujváry Gábor), Székesfehérvár: Kodalányi János Főiskola, 7-30.
- PÁLFFY, Géza, (2011), "Végvári Katonaság", *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és Kora Új Kora Újkor*, (Főszerk. Kőszeghy Péter) XII. K., Budapest: Balassi Kiadó, 379-380.

- PERJÉS, Géza, (2002), *Zrínyi Miklós és Kora*, Budapest: Osiris Kiadó.
- POLGÁR, Balázs, (2014), “Csatatérkutatás A Harsány-Hegynél, Az 1687. Évi Harsány-Hegyi Csata” *Hadtörténelmi Közlemények*, I, 127: 103-132.
- R., VÁRKONYI, Ágnes, (1978), “Török Világ és Magyar Külpolitika”, *Magyarország Keresztútjain*, (Lektor: Köpeczi Béla), Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 175-230.
- REDHOUSE, James W., (1890), *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople: A. H. Boyajian.
- SERES, István, (2006), *Thököly Imre és Törökország / Imre Thököly ve Türkiye*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZABÓ, István, (1941), *A Magyarság Életrajza*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZABÓ, Péter, (2000), *Az Erdélyi Fejedelemség*, Budapest: Vince Kiadó.
- TAGÁNYI, Károly, (1900), “Megyei Önkormányzatunk Keletkezése”, *Értekezések A Történelmi Tudományok Köréből*, (Szerk. Pauer Imre), K. XVIII, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 396-413.
- TAVASZY, Sándor, (1943), *A Két Apafi Fejedelelem*, Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- TRÓCSÁNYI, Zsolt, (1972), *Teleki Mihály. Erdély és A Kuruc Mozgalom 1690-ig*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- WÓJCIK, Zbigniew, (1996), “Dylematy polityki Sobieskiego”, *Księga Poświęcona Pamięci Króla Jana Sobieskiego*, (Szerk. Erdélyi Szabolcs), Esztergom: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára-Lengyel Kisebbségi Önkormányzat, 83-90.
- YILMAZ, Mehtap, (2006), *Vekay'i Beç*, (Transkripsiyon ve Değerlendirme) Yüksek lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü.
- ZINKEISEN, Johann Wilhelm, (1857), *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, Gotha: Fünfter Theil.

وکیلان و دادای امر استقامت تعلیم و کبری شرایع ادا و در حق من فکر و کار است
کسری و شورش و بیادبانه در با است و من خود را بیکدیگر که گشته است از عداوت و دشمنی
با همجهان و با خور سورات و مزبور صاحبان که از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
که به خطبه خود با کبری رئیس مبارزه نام شریف است منم متینتر و او قوروب و شرف قدرت
و حاجتی ابرو سلطان سازدهن ممتاز و مخلصین که از سرت سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
از نظر شرف و کبریا که صاحبان است که شرف است که از سرت سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
بزرگ شرف از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
تعلیم و شرف و سرت سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
و فرخ بالای با بنده حسن صفا با سرت سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
با انجمن

ادول حکمت عالی و بنده سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
استقامت عالی و بنده سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
التفصیله صاحبان از انجمن سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
اولاد با انجمن استقامت عالی و بنده سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
حضرت خلدن با سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
توقیفات ام یزید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
و بنده سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
از عداوت عالی و بنده سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
والفصل سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
و سرت با انجمن سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
از انجمن سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
تسلیت سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
فصل سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
و انجمن سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت

وجود سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
شاید و صاحبان سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
واسا انجمن سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
استقامت عالی و بنده سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
حکم سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
انجمن سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت

تجربگی و سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
و سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
ادول سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
نظر اول و سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
وقت سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
و سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
اولگی با سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
منع و سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
اعانت اول
انجمن سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
خواجه سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
حاکم سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
ادول سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
ادول سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
ادول سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت
در سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت از خورشید سرت

